

УДК 007 : 304 : 070

АВТОР І ЧИТАЧ: ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ У ПУБЛІЦИСТИЦІ П. КУЛІША

БОЯРСЬКА Любов,

к. філол. н., доц.,

Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, 004119, e-mail: boyarska@knu.ua

Розглядаються способи і методи комунікації з читачем, авторські стратегії звертання до реципієнта, привернення його уваги, технології щодо «просування ідеї» та створення атмосфери довіри та взаєморозуміння; їхні переваги, недоліки та помилки. Доводиться, що текст «Листів з хутора» побудовано на принципах постмодерністської гри з читачем, який має розкодувати певні смисли та алюзії. Аналізуються прийоми містифікації і «маски», за допомогою яких вибудовується образ містифікованого (фіктивного автора), його роль і функції у творі. Розглядаються такі способи впливу на читача: фрагментація тексту, повторення, інтимізація оповіді.

Ключові слова: П. Куліш, гра, автор, читач, «Зразковий/Ідеальний читач», текст, містифікація, стилізація.

THE AUTHOR AND THE READER: COMMUNICATION IN P. KULISH'S FICTION

The ways and methods of communication with the reader, the author's strategies of addressing to the recipient, attracting his attention, technologies to «promote the idea» and creating an atmosphere of trust and understanding are considered, as well, as their advantages, disadvantages and mistakes. The author proves that the text of the «Letter from the Farm» is based on the principles of postmodern play with the reader, which should decipher certain meanings and allusions. The techniques of hoax and «mask» are analyzed, by which the image of the mystified (fictitious author), its role and functions in the work are constructed. The following ways of influencing the reader are considered: fragmentation of the text, repetition, intimation of the story.

Key words: P. Kulish, game, author, reader, «Model/Ideal reader», text, hoax, stylization.

Вступ. Хоча основні літературознавчі теорії, що досліджують комунікацію автора тексту і його читача, сформувалися у ХХ ст., історія цього питання сягає витоків літератури. Для кого пише автор? Якого читача він сподівається? На який відгук розраховує? – це відвічні питання, адже завжди «слово хоче бути почутим, мати відповідь і знову відповідати на відповідь, і так *ad infinitum...* (Бахтін)» [11, с. 46]. 200-річчя П. Куліша активізувало звернення до його художньо-літературної (особливо до роману «Чорна рада», враховуючи її дивовижну пророчу суголосність сучасній політичній ситуації) та публіцистичної спадщини. Це, зокрема, дослідження О. Федорука, Є. Нахліка, О. Яся, М. Жулинського, В. Івашківа, М. Сулими, А. Сініциної та ін. Однак, здавалося б, десятки разів проаналізовані «Листи з хутора» містять в собі ще чимало несподіваних «технологічних» (з точки зору взаємодії з читачем) і актуальних знахідок, які потребують ретельного розгляду.

Мета статті: на матеріалі твору «Листи з хутора» П. Куліша розглянути способи і методи комунікації з читачем, авторські стратегії звертання до реципієнта, привернення його уваги, технології щодо «просування ідеї» та створення атмосфери довіри та взаєморозуміння; їхні переваги, недоліки та помилки. *Об'єктом* дослідження є публіцистичний цикл П. Куліша «Листи з хутора».

Методи дослідження. «Листи з хутора» – твір, який має ознаки і публіцистичного, і художнього тексту (у примітках до двохтомника він так і позначається: «цикл

© Боярська Л., 2019

публіцистично-розповідних (курсив наш – Л. Б.) творів під спільною назвою» [11, с. 564]. М. Зубрицька зауважує, що саме «модерна та постмодерна література розглядала текст як взаємодію художніх і нехудожніх типів комунікування. Письмо ... вийшло поза межі звичайної літературної форми і почало збагачуватися побутовими жанровими елементами. Поетика і прозаїчність злилися з публіцистичністю...» [11, с. 269]. З огляду на це, доцільною видається методологія дослідження цього твору, яка поєднуватиме як літературознавчі, так і соціально-комунікаційні теорії. Найефективнішими для нашого дослідження виявилися «ігрова» концепція культури Й. Гейзінги [5] і Ж. Дерріди [7], інтерпретаційна теорія У. Еко і його концепція «Зразкового/Ідеального Читача» [дет. див 8; 9], концепція представників школи рецептивної естетики, зокрема, Г. Яусса про «горизонт сподівань/очікувань» [дет. див. 21],. Необхідним джерелом для дослідження стала книга М. Зубрицької «Номо legends: читання як соціокультурний феномен», де вперше було класифіковано і структуризовано основні літературознавчі теорії ХХ ст., присвячені питанню «автор – текст – читач» [11].

Допоміжне значення для дослідження мали робота «Маніпуляція свідомістю» С. Кара-Мурзи [15], яка дозволяє окреслити методи і способи впливу на читача в частині публіцистичного/інформаційного наповнення тексту П. Куліша, та окремі положення міфологічної критики (Дж. Кемпбелл, Н. Фрай, Є. Мелетинський та ін.), які разом з методами спостереження, аналізу та узагальнення були використані у процесі «ідентифікації» містифікованого автора.

Результати й обговорення. «Ігрова» концепція культури Й. Гензінги, яка наголошує на ігровому характері художньої літератури (поезії), стала однією з найпопулярніших і, грубо кажучи, «найексплуатованіших» у літературно-критичних дослідженнях ХХ ст. М. Зубрицька наголошує, що «більшість літературних теорій, що зосереджують особливу увагу на дослідженні моделей та механізмів художнього комунікування автора з читачем за допомогою тексту, найчастіше послуговується поняттям гри як одним із основних принципів організації взаємодії, що уможливорює реалізацію текстуальних значень. Це однаково може бути як гра автора з читачем, так і гра читача з текстом – у різних літературознавчих концепціях гравітаційне поле гри «автор-текст-читач» зазнає постійних змін» [11, с. 236]. Відштовхуючись від «ігрової» концепції, можемо стверджувати, що поєднуючи публіцистичний і художній елемент, підбираючи форму для свого твору, «маску» для себе як автора, П.Куліш створює певну літературну гру, певну схему взаємодії між автором і читачем, адже «гра як засада художнього комунікування ...засновується на інтерактивності, співтворчості і співпричетності» [11, с. 237]. Ця гра має свою мету і свої методи й технології («провокування певних реакцій, творення різних авторських стратегій від назви до форми, і навіть до структур тексту» [11, с. 237], які нам і належить розглянути.

Взаємодія чи співдія автора з читачем починається зазвичай з вибору *жанру* і *назви* твору (в творі Куліша ці два складники співпадають). Вибираючи *форму* епістолярного жанру («Листи з хутора»), Куліш продовжує давню літературну традицію, що поєднує в собі і звернення, і *повчання* (напр., «Повчання дітям» Вол. Мономаха, «Напучення королю Сигізмунду С. Оріховського»). Відповідно, умовний Зразковий читач відчитує тут широке коло як світових, так і вітчизняних зразків. Ще одна алюзія, яка виникає у зв'язку з геолокацією (хутір) автора листів – антична «Похвалу сільському життю» Горація і його переспів – «Подражаніє Горацію» поетаромантика Л. Боровиковського. А вже в самому тексті «Листів...» хутір постане «як форма практичного втілення руссоїстської ідеї гармонійного життя серед природи і як духовний оазис національної самобутності» [10, с.50]. Тон оповіді «Листів...» нагадуватиме не стільки розповідь, скільки звернення-повчання, що дозволить виокремити ще одну алюзію, про що згодом.

Якщо перед «наївним читачем» («читачем першого рівня» (У. Еко), який бачить лише зовнішній, один план розповіді) постає текст з 5 листів, які ніби-то не дуже між собою зв'язані тематично і сюжетно (до речі, *фрагментація* тексту – теж один із різновидів постмодерністської гри автора з читачем [11, с. 272; 287] і один із засобів впливу на читача [дет. див. 12]), то перед потенційним Зразковим читачем розгортається інформаційно насичене послання, що має багато «лабіринтів», «загадок» і «вказівних знаків», які треба розшифрувати¹.

Насамперед, варто наголосити, що П.Куліш вдається до прийому літературної містифікації: анонімний (аж до 5-го листа) автор (читач ж. «Основа», українець, хutorянин) пише листи видавцеві цього журналу. Вже в першому абзаці першого «листа в редакцію» маємо кілька цікавих моментів: вказується конкретний адресат – видавець або редактор першого в Російській імперії українського журналу «Основа» (не видавці! а саме видавець (читай: сам Куліш), на що вказує звертання у формі однини – «добродію»). Невідомий читач вдячний видавцеві за роботу і просить не хибити і дбати й «про хutorян»: «Не дивуйтесь, добродію, що десь на хutorі довідалися уже, що ви там у столицях думаєте-гадаєте. Чутка про вашу «Основу» пройшла у нас по хutorах уже давненько. Спасибі вам за те, що ви нашого мановця українського не кидаєте; а вже нам битий верстовий шлях очортів за сто років. Прямуйте ж, добродію, куди задумали, не хиблючи, та й про нас, хutorян, дбайте не по-городянській» (*цього уривку немає у 2-томнику – Л. Б.*) [15].

Привертає увагу бінарна опозиція «манівець – битий верстовий шлях». За словником, манівець (манівці) – кружний, обхідний шлях. Отже, автор листа розуміє, що видавці журналу взяли за важку, велику і довготривалу роботу, яку не подолаєш швидко. Таким є шлях до українського самовизначення, українського національного відродження. Таким є завдання української інтелігенції – «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла» (І. Франко) [цит. за: 18] На довгому шляху можливі помилки – так втілюється ще одне значення виразу (збиватися на манівці).

Битий шлях – широка уторована дорога. Здавалося б, зручніша і легша для подолання. Однак цим шляхом набридло ходити («очортів за сто років»). Крім того, він не просто «битий», а ще й «верстовий». У дослідженні про семантику та функціонування слів «шлях», «дорога», «путь» у поетиці Т. Шевченка Г. Козачук вказує, що за словником фразеологізмів української мови, «битий шлях» – фразеологізм, який має значення «легкий, звичний, випробуваний спосіб життя». «Верстовий» (верстовий) шлях – шлях, на якому стовпами відзначені верстви (1,06 км). Верстовими шляхами в царській Росії відправляли арештантів у Сибір [13]. Очевидно, у тесті «Листів...» маємо відлуння певних фактів з біографії П.Куліша.

А головне, бачимо тут натяк на певну *відособленість, окремішність, інакшість* і самого автора листа, і його адресата (видавця), які не живуть/не йдуть на/по битому шляху. Ця інакшість, відособлене існування, буде однією з найперших самохарактеристик містифікованого автора і у 5, останньому, листі, і що цікаво, розміщена вона буде так само на початку листа, створюючи своєрідне геолокаційне обрамлення.

Створюючи містифіковану (умовну, фіктивну) особу автора листів до редакції, П. Куліш створює складну, багаторівневу конструкцію взаємозв'язків, описуючи яку ризикуєш заплутатися у дефініціях «автор» і «читач»:

адресат (редактор, видавець «Основи», Куліш) і читач його журналу, анонімний читач, автор листів;

¹Слід зауважити, що у тексті «Листів з хutorа», представленому у двохтомнику, виданому у 1989 р. чомусь зникли деякі речення (вказуватимемо їх у дослідження), без яких уявлення про свідомо створювану автором літературну гру з читачем буде неповним. Ми користуємося і текстом 2-томника, і текстом 1910 року (електронна бібліотека «Культура України») [15].

Куліш як адресат і як справжній автор листів;

Куліш як автор тексту («Листів з хутора») і його потенційний читач (який читає ці листи).

Куліш як Автор і потенційний читач як Зразковий читач.

Сконструйований письменником образ невідомого читача ж. «Основи», автора листів, розкривається поступово, інтрига тягнеться аж до останнього, 5-го, листа. Яким же постає перед нами (читачами) містифікований автор І-го листа? Він – українець, хуторянин, заможний, грамотний – читає (і передплачує/купує) журнал. Однак у його роздумах про «городянську» культуру, постає далеко не проста людина, дарма, що автор-Куліш максимально стилізує мову свого персонажа. Зрозуміло, це «маска» автора-самого Куліша (до речі, один із творчих псевдонімів П.Куліша – Панько Хутірний). Однак він ретельно продовжує містифікацію аж до останнього, 5-го листа, надаючи можливість своєму персонажеві максимально висловитися і створюючи в його особі образ ідеалізований образ українця/Зразкового читача свого журналу.

Автор листів належить до типу вільних «козаків-селян». «Козаки-селяни утворюють численний стан і відрізняються від інших Українців чистотою народного типу, що його у вищих станах стерла чужа цивілізація, а в селянах придушило безперестанне гноблення» («Повість про український народ»). Козаки-селяни становили основну верству традиційного українського суспільства: вони зберігали давню традицію самоврядування, січової волі, свої верстові права (вольності), моральні звичаї, чистоту етнічного типу й традицію культури та господарювання на своїй землі. Працьовитість, совісливість, сердечність – характерні моральні ознаки козаків-селян, які не визнавали й не терпіли панського зверхництва, а шанували добродійність, звідси традиційне козацьке звертання до людини – добродій» – наголошує О.Шокало [18].

Умовний автор дуже часто звертається до свого адресата (видавця) і до певного кола читачів («хуторян» і «городян»). Від імені перших він виступає, з другими – полемізує. В усіх цих випадках використовується авторська стратегія *прямого звертання* до читача. М. Зубрицька наголошує: «Для літературних традицій XIV–XVII ст. закономірними були різні *форми звернення до читача*, своєрідні пояснення авторської позиції, певні настанови і навіть зізнання, як це зробив М. Монтень у передмові до першої книги «Дослідів». /.../ Хоч якою формальною з позиції часової віддаленості видається така увага і повага до читачів у цей період, не можна не визнавати, що все-таки цій художній формі наголошеної авторської ввічливості до своїх читачів передували певні переконання, а можливо, й навіть особлива візія літератури як фактору впливу в найширшому розумінні цього слова, тому кожному читачеві відводилося таке шанобливе місце». До списку наведених шановною дослідницею імен (Г. Смотрицького Д. Наливайка, П. Русина) [11, с. 239-240] варто додати і авторів перекладного «Фізіолога» (де вперше зустрічаємо таку форму: «Отак і ти, людино»), і авторів козацьких літописів – звертання до «чительника» чи «любого чительника» має довгу історію. Отож, автор «Листів...» залюбки використовує такі (причому часто повторювані²) форми звертання: «добродію», «добродійство», «панове добродійство», «земляки мої любі», «ми, селяни та хуторяни», «ей, хуторяне, панове-браття!», «небожата». Арсенал звертань до опонентів значно вужчий: «добродії» (іронічно) – всього двічі, в основному – «городяне», «панове».

Звертання до читачів-хуторян має виразний аспект *інтимізації* оповіді, коли автор створює атмосферу довірливості (бо він сам – один із них). Тому часто – «ми», «наш брат», «браття-хуторяни». Підстави і авторське «право» так спілкуватися з читачем, Куліш розшифровує лише в останньому листі, де розкриває особу оповідача.

² Кара-Мурза С. називає *технологію* повторення одним з найпопулярніших засобів впливу на реципієнта

А поки що образ автора «Листів...» розкривається поступово, судячи з усього, за продуманою схемою. Рівень його освіченості (не просто грамотності) як виявиться з Листа II, вражаючий: він знає античну культуру, знає (бував? бачив?) про Парфенон та Петрову церкву (собор Св. Петра у Ватікані), Брюссель, Базель, Рим, Візантію, а ще «Сократів і Платонів». Його мова старанно стилізована під простонародну і його аргументи на користь патріархального, природного способу життя часом звучать дуже наївно і непереконаливо (навіть для сучасників): відмова від «чугунки» (залізниці), від комфорту цивілізації, від прогресу, обмеження освіти знайомством з Біблією, вимога триматися «за свою просту домоткану свиту». Думаємо, причина тут у тому, що П.Куліш як автор намагається максимально стилізувати свого персонажа, то ж ці «простецькі» аргументи мають, очевидно, на його думку, надати *правдивості* зображенню (відомий педантично-продумуваний підхід Куліша до творення образів). Перший, другий і третій Листи дають зрозуміти, чия стилістика видається Кулішеві найбільш переконливою для оповіді. Звичайно, це улюблений і обожнюваний Квітка-Основ'яненко (в «Листах...» про його роль в українській літературі йтиметься часто, та й, зрештою, номінативний потенціал назви журналу «Основа» містить в собі і значення «бази», і назву Квітчиного хутора). До речі, дієслово «обожнюваний» – не метафора, читаємо таку характеристику автора «Марусі»: «Се наша душа на божому лоні по-нашому заговорила. Се перва була книжка, котора тим же духом, що й слово Учителя благого, дихала. Тим самим поглядом Квітка на нас, простих людей, подивився, що й той великий чоловіколюбєць» [14, с. 257]. Отже, саме Квітчина сентиментальна манера спілкування виконує функцію інтимізації розповіді, яка створює (чи має на меті створити) атмосферу взаємної довіри і, сказати б, «станової» рівності учасників умовного діалогу, і, певною мірою, виправдовує вищевказану аргументацію на користь «хуторянства».

Однак за цією «маскою», за «простацькою» манерою спілкування невідомого поки що автора «Листів...» розгортається ціла доктрина щодо переваг патріархального, хутірського, життя над цивілізованим, міським. Він гостро полемізує з тими, хто хоче «просвітити» українців «сучасними огнями» (за Шевченком), детально, із знанням справи, аналізує стан української літератури (ганить Котляревського, хвалить Квітку, хвалить Шевченка, що відродив старосвітчину, критикує «Історію Русів» (відомо, що П.Куліш віднайшов і опублікував «Літопис Самовидця», який ставив значно вище від «Історії Русів», хоча і сюжетами із критикованої «Історії...» користувався залюбки); наголошує, що основною книгою для вивчення хуторянином має бути Біблія («Одну книжку я вам пораяв») і т.д. Маємо тут втілення к'єркегорівського розуміння літературної гри як «гри з багатозначними псевдонімами, іронією, парадоксальністю мислення, активним використанням маргінесів тексту», «принципами повторення і пригадування, художніми прийомами «непрямого повідомлення», різними способами утаювання автора та розчинення його в тексті» [11, с. 286].

Старанно стилізована мова часто зривається на патетичний лад і на повчання/моралізаторство. Авторіві (Кулішеві) важко утримуватися в ролі свого містифікованого персонажа, в ролі когось меншого, нижчого, буденного. Невгамовна натура «гарячого Куліша», ідеолога і провідника, шукає для себе виходу – і прокрустове ложе вигаданого (фіктивного) анонімного персонажа не може стримати його ораторсько-проповідницьких прагнень. Тому текст набуває ознак «казань», повчань, ораторської прози. Про цю особливість П. Куліша писало чимало дослідників. Зокрема, історик О. Ясь відзначає: «Думки про просвітницьке/вчительське/менторське призначення творчої особистості тою чи іншою мірою постійно побутують в текстах П. Куліша, вони досить часто проступають серед його авторських інтенцій. Відомий дослідник В. Петров характеризував ці устремління письменника як повчальні. Він висловлював думку, що П. Куліш прагнув відігравати роль ментора у взаєминах з

іншими особами. «Він ніколи не сумнівався в бездоганності своїх порад і *завсиди намагався високо тримати свій престиж мудрого ментора (курсив наш. – О. Я.)*», – зазначав учений» [20]. О. Ясь наголошує, що і «мовознавець Ю. Шевельов висловлював думку, що в поведінці й світогляді П.Куліша поєднувалися ролі пророка і вчителя водночас. «Він пропонує, він застерігає, він кличе, радить, наказує, вимагає, втручається, картає, загрожує. *Як ветхозавітний пророк, він один знає правду, путь спасіння й майбутнє. Але він також і вчитель, що дає своїм адресатам конкретні настанови (курсив наш. – О. Я.)*, навіть конкретні завдання, що зробити, яку книгу прочитати і як її читати», – підкреслював учений. Врешті, призначення романтичного Пророка, що виступає як посередник між вищим, сакральним та буденним, профанним, органічно сполучається з роллю просвітницького Вчителя-наставника у творчій особистості П. Куліша. Вірогідно, саме з просвітницькими компонентами мислення й пов’язана його схильність до тотального моралізаторства, що побутувала в найрізноманітніших виявах. Її споглядаємо в особистих відчуженнях, персональних взаєминах, суспільних практиках і навіть історичних візіях і світоглядному кредо» [20].

Цілком погоджуючись з аргументами усіх шановних дослідників, гадаємо, що до цього переліку (учитель, наставник, старозавітний пророк) варто додати і ще одну постать, з якою, на нашу думку, асоціює себе Куліш.

«Лист IV. Про злодія в селі Гаківниця» дає нам відповідь на це питання. У ньому анонімний автор береться переконувати умовного читача в тому, що «Початок і корінь городянства зоставсь у хуторі, то, здається, тут би й шукати основи всякої справи городянської, тут би шукати й праведного розуму всякої городянської установи» [262], і вирішує розповісти бувальщину («Може, з оповідання більш дорозумується ваша городянська громада, аніж із *моєї хуторянської філософії (курсив наш – Л. Б.)*» [14, с.262–263]. (тут знову бачимо, хто ж насправді ховається під маскою вигаданого персонажа).

«Про злодія у селі Гаківниці» – це розповідь про селянську патріархальну мудрість. Вставна новела розповідає про селянина-злодія, який, розбагатівши за рахунок свого ремесла, задумує пограбувати церкву. Піймавши, його не віддають до суду, а судять своїм судом: він має приймати усіх подорожніх, і його завжди називатимуть злодієм, не даючи забути злочину. У «Листі IV» повторюється теза про громаду із «Листа I»: «громада – всюди великий чоловік». Саме природна мудрість і справедливість, традиційні (високі!) моральні засади є тим захистом, і тією зброєю (до речі, «гаківниця» і означає зброя, «рушниця»), яка захистить і окремого громадянина, і громаду, і утримає їх в системі старосвітського закону і порядку. Лист закінчується дошкульним питанням: «Ну, а в вас, панове, у городах, що б з такого чоловіка зробили?» [Куліш, 274].

Однак, як було вказано вище, про це йдеться у вставній новелі. «Лист IV» побудований як оповідання в оповіданні. Власне, історії про злодія (яку він розповідає сам) передує чимала оповідь про поїздку автора «Листів...» і титаря з метою збору коштів на відновлення згорілої церкви. До речі, привертає увагу цікаве протиставлення: автор-персонаж ніби не дуже толерує церкву («Байдуже нам, хуторянам, про церкву» [263]) і лише з поваги до «громади» вирушає в поїздку. Зате старосвітська церква у «гарному», «великому козачному» селі Гаківниці викликає у нього захоплення.

Отже, за сюжетом, герой (поки що ми не знаємо його імені) і титар (на ім'я Петро) вирушають у дорогу, щоб зібрати по навколишніх селах кошти на відновлення згорілої церкви. Міфопоетичне наповнення хронотопу дороги відоме – це і життєвий шлях, і шлях до мети, і шлях здобування нових знань, і місце зустрічей, і шлях подолання, випробування. Всі ці аспекти присутні в «Листі IV». Та мимоволі виникає ще одна асоціація, спровокована ім'ям титаря (Петро) і родом його занять (церковний староста, але первісне значення слова «титар» – засновник, творець, жертво-

давець (посилання). Все це семантичне наповнення стимулює/сугестує думку про легендарні подорожі Бога із апостолом Петром (іноді і з Павлом) [2]. Як правило, в легендах вони мандрують під час жнив, а тут весною. Зате так з'являється можливість поставити для Зразкового читача ще один «вказівний знак». Весна, все цвіте білим цвітом. «Титар – чоловік побожний і трошки притаманкуватий – каже: «Се нас, добродію, *ангели (курсив наш – Л.Б.)* білими крильми обвівають; се вони на землю попускалися і садовину, мов лебеді вкрили». Титареві слова викликають роздуми автора (персонажа): «Се, – кажу, – ангели людей у рай заманюють. /.../ Не живе чоловік на світі без високої думки про якийсь мир, кращий од нашого. Ся, – кажу, – думка свята од землі його підіймає і зникчменіти не дає йому. По городах, Петре, між товариством блискучим є такі люде, що про користь та набуток байдуже, а все кудись за край світа зазирають і таке людям оповідають, що хіба тільки в гарному сні приснитися. Тих людей, Петре, поетами величають і до роботи ні до якої їх не змушують, і в усьому їм потурають, бо вони городянам не дають усім поживовіти» [14, с.264]. Впізнаємо тут (хай і стилізовану) самохарактеристику справжнього автора «Листів...» (Куліша).

На асоціативне порівняння дороги автора (персонажа) і титара з подорожами Бога і Петра вказує і один із творчих псевдонімів П.Куліша – Павло Ратай (орач, плугатар). Народна пісня про Петра і Павла як орачів розповідає:

Святий Петро за плугом ходить,
Святий Павло волоньки водить,
А сам Господь-Бог пшеничку сіє,
А Ілля заволочує» [6].

Все це зумовлює алюзивний зв'язок з біблійною «Притчею про сіяча» і, особливо, з середньовічним «Видінням про Петра Орача» У. Ленгленда, центральним епізодом якого є шлях (паломництво) грішників до Правди. Правду ж як свого господаря знає лише простий сільський хлібороб-плугатар Петро, який пропонує людям спільно зорати і засіяти поле. лише трудівник може вказати шлях до правди [3]. Алегорія і аналогія тут досить прозорі.

Проте псевдонім Куліша – Павло (а не Петро) Ратай. Чому вибирається це ім'я? Апостол Павло є одним із перших богословів християнства (його послання до певних народів чи осіб складають окремі розділ Біблії), вважається найвизначнішим християнським місіонером, за що заслужив звання «апостола народів» [1]. Враховуючи вищесказане про повчально-проповідницькі прагнення П. Куліша, можемо припустити, що саме цей образ відповідав його авторським інтенціям, ідеально вбудовуючись у ретельно продуману конструкцію «Автор – читач». Доказом є і цитати з Другого Послання св. апостола Павла до Тимофія: «Ти ж пішов услід за мною наукою, поступуванням, заміром, вірою, витривалістю, любов'ю, терпеливістю», «Усе Писання натхнене Богом і корисне для того, щоб навчати, докоряти, виправляти і повчати в праведності, завдяки чому Божа людина буде в усьому вправна й цілковито споряджена до кожного доброго діла» (2 Тимофія 3:10, 16–17).

На користь нашої версії свідчить і епіграф, який обирає І.Франко до статті «Хуторна поезія» П.О.Куліша : «Правду говори благовременно і безвременно» (Апостол Павло) [17, с.78]. Пригадавши вишукану літературну гру-діалог І.Франка («Лісова ідилія») і М. Вороного («Іванові Франку»), навряд чи можна говорити про випадковий збіг.

Останнім доказом нашого припущення є справжнє ім'я містифікованого автора листів, яке ми дізнаємося з останнього, п'ятого, листа. «Лист V. Хто такий хуторянин» розкриває нарешті особу автора листів: «Як ми з вами кумедно зійшлися, що й досі ви не знаєте, хто я такий і де мене по Україні шукати, якби часом трапилося вам завітати в нашу сторону! Та й добрі люди, Оснівці, нехай-таки знають, що мені з своїм прізвиськом критися нічого: як хто б до мене звернув з битого шляху, то, слава богу, знайдеться чим пошанувати» [14, с. 273]. Знову з'являється образ «битого шляху», який ніби обрамляє оповідь, ще раз наголошуючи на окремішності, осо-

близькому стані (статусі) автора. Слід сказати, що у цьому листі читачеві запропонують ще цікавішу і вишуканішу літературну гру, справжній історичний і смисловий інтертекстуальний ребус. Окреслюючи свою геолокацію, фіктивний автор натякає на потребу інтерпретаційних пошуків/тлумачень: «Живу я, коли хочете знати, на річці Говтві; воювали на їй козаки з ляхами й татарами не згірш, як на Сулі...». Для Зразкового читача ці назви дуже промовисті, адже в Говтві, селі на Полтавщині, під час повстання Якова Остряниці (Острянина) у квітні 1638 р. відбулася перша з основних битв з поляками, в якій перемогли повстанці. [5]. Битва на Сулі – це Жовнинська битва (біля с. Жовнин на Черкащині), яка відбулася в червні цього ж року. Під час неї частина козаків на чолі з Яковом Остряницею змушена була відступити, а решта, обравши гетьманом Дмитра Гуню, змогли протистояти полякам впродовж майже 2 місяців [19]. Отже, місце проживання автора листів нагадує читачеві про часи славних козацьких перемог³. Легенда ж про те, чого майже висохла річка Говтва (мати з дитиною тікала від Орди, впустила дитину в воду і прокляла річку, ще й заткнула джерело) і як вона, в якій «вода де-не-де леліє» лише ближче до Сули «таки вилискується і піски рие, наче й путяща яка річка» [14, с. 275] є метафорою про тимчасово притихлі (до пори-до часу) протестні настрої, які свідчать про готовність у майбутньому продовжити боротьбу за незалежну державу.

На цьому семантична насиченість локації не закінчується. «На верхів'ях тієї-то Говтви єсть хутір *Белебень* (*курсив наш – Л. Б.*). Ото ж мій і хутір» [14, с. 275]. Маємо подвійну вказівку на висоту, адже номінативний потенціал (при всій просторічній стилістиці) назви «Белебень» – *висота* («Белебень», за словником, – високе відкрите місце; гора, шпиль.) Сам хутір розташований «в долині наче», але видно його з «височенного такого» степового кряжу. Зовнішньою ознакою хутора є «величenna купа дубини, липини, верби, єсть і тополі гостроверхі, як *дзвіниця* (*курсив наш – Л. Б.*)» [14, с.275]. Лише в описі геолокації читач нарешті дізнається, що героя (умовного автора листів) звати *Павло Белебень*. Таке «простозвучне» словосполучення ніби вказує на значення імені Павло (малий, скромний). До речі, це значення імені обігрується у Першому посланні св. апостола Павла до коринтян: «Бо я найменший серед апостолів і не достойний називатися ним, тому що переслідував Божий збір. Але завдяки Божій незаслуженій доброті я є тим, ким є» (1 Коринтян 15:9–10). Алюзії на апостола Павла разом з промовистим прізвиськом, що символізує висоту, є охоплюючою самохарактеристикою і персонажа, і його творця. З одного боку, маємо ідеалізований образ козака-хуторянина, про якого йшлося на початку [18]: він живе як заможний господар, пройшов трудову школу (колись батько послав з чумаками на літо), відповідальний, знає ціну хліба, має сім'ю, діти – освічені, знають мови, але одягаються скромно («Вони в мене люде, а не паненята»), справедливий (допоможе колишньому товаришеві – старому чумакові). З іншого, маємо чітке усвідомлення своєї (авторської, Кулішевої) місії, амбіційно-претензійне розуміння своєї ролі і свого місця і місії як народного Вчителя, Наставника і Провідника. І в такому випадку «Листи з хутора» набувають (чи, за задумом автора, мали б набути) сакрального значення як священний текст-настанова.

В оповіді Павла Белебня чітко простежується ностальгія за справжністю старосвітчини, чесністю, гідністю і мудрістю тих, кого не здолали ні Сибір, ні, кажучи словами думи, «лакомство нещасне» чиновницьких посад. Окремий інтерес для нас становить епізод перебування малого Белебня в науці у чумаків, коли він слухає народні пісні: «Хлопець я був тоді малий і не вчений; не знав іще, що то за поезія, що то за чари живописні і *гармонії* (*курсив наш – Л. Б.*). От же чумаки перші мене того всього почали вчити. На душі в мене зробилося так, як *буває в поета під час того*

³ Слід сказати, що подібну постмодерністську гру з назвами, іменами, смислами, історично-часовим наповненням бачимо у «Маятнику Фуко» У.Еко чи навіть у недавно презентованому фільмі К.Тарантіно «Одного разу в Голівуді».

душевного прозору, що все на божому світі ніби розмовляє з його душею (курсив наш – Л. Б.)» [14, с. 277]. Цей образ взаєморозуміння і гармонії надзвичайно для нас важливий.

Висновки та перспективи. Можемо стверджувати, що в «Листах із хутора» П. Куліш як автор створює продуману, цікаву, багаторівневу структуру (гру) спілкування з читачем, яка стане згодом однією з найпоширеніших авторських стратегій постмодернізму. В середині XIX ст., за формально традиціоналістським «фасадом» (форма листів (звертання/повчання), стилізація мови (просторічний, бурлескно-сентиментальний стиль оповіді) читачеві пропонується справжня постмодерністська гра, де є і «авторська «маска», і зашифровані «вказівки чи загадки», які треба розкодувати, і багатозначність назв, які має «відчитати» потенційний Зразковий читач, на якого спрямований багаторівневий інформаційний потік (інтертекстуальність). До слова, інші публіцистичні тексти письменника такої структури не мають.

Однак при всій продуманості й логічності такої схеми/гри, вона мала певні недоліки: уже застарілу стилізацію бурлескно-сентименталістського типу (яка використовується в більшості публіцистичних текстів П. Куліша) і очевидне, майже не приховуване, а часом демонстративне моралізаторство, що навряд чи сприяло цілковитому порозумінню з потенційною аудиторією.

Ідеальна ж схема комунікації «автор – читач» у П. Куліша втілена в образі прекрасної гармонії, гармонії-мелодії у відомій поезії «До кобзи», яка відкриває збірку «Хутір на поезія». Використовуючи надзвичайно вишукану і рідкісну форму семирядкової строфи (септими), вишукану, граційну риму (аббвбб), поет говорить про значення і важливість Слова, прохаючи не лише згадувати «гірку тісноту», а й не давати заснути «душам братерським» і «ззивати до купи» «рідну сем'ю». Оце взаєморозуміння, що виникне, коли

«може, чиє ще не спідлене серце» (у 1-й строфі),

«мучене серце» (в останній строфі)

важко заб'ється, до серця озветься

як на бандурі струна до струни» [16, с.176-177]

і є тією Гармонією-взаємодією, до якої прагне кожен письменник.

1. *Апостол народів.* – URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/93-book93/885-title988> (дата звернення: 25.09.2019)

2. *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1993. – С.145–163.

3. *Вельчева К.* «Видіння про Петра Орача» Вільяма Ленгленда: поетика жанру – URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vielchieva_Kseniia/Vydinnia_pro_Petra_Oracha_Viliama_Lenhlenda_poetyka_zhanru/ (дата звернення: 26.09.2019)

4. *Вирський Д. С.* Говтва, битва 1638 // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2004. – 688 с.: іл. – URL: http://www.history.org.ua/?termin=Govtva_bytva_1638 (дата звернення: 30.09.2019)

5. *Гейзінга Й.* Homo Ludens / Пер. з англ. О.Мокровольського. – К.: Основи, 1994. – 250 с.

6. *12 липня: День апостолів Петра й Павла, традиції, заборони та початок підготовки до осені* – URL: <http://vsviti.com.ua/ukraine/100307> (дата звернення 12.09.2019).

7. *Дерріда Ж.* Структура, знак і гра в дискурсі гуманітарних наук // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. (за редакцією М.Зубрицької) – Львів: Літопис, 1996. – С.457–478.

8. *Еко У.* Поетика відкритого твору // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. (за редакцією М.Зубрицької) – Львів: Літопис, 1996. – С.406-420.

9. *Еко У.* Роль читача: Дослідження з семіотики текстів / Пер. з англ. М. Гіряк. – Львів: Літопис, 2004. – С.21–137.

10. *Жулинський М.* Пантелеймон Куліш // Жулинський М. Із забуття – в безсмертя (Сто-рінки призабутої спадщини). – К.: Дніпро, 1990. – С. 43–81.

11. *Зубрицька М.* Homo legens: читання як соціокультурний феномен. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
  12. *Кара-Мурза С.* Манипуляція сознанием – URL: <http://www.fhotm.kpi.ua/guest/manipul.pdf>. (дата звернення 9.09.19).
  13. *Козачук Г. О.* «Ой три шляхи широкії до купи зійшлися» – URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22319/1/Kozachuk.pdf>. (дата звернення 20.09.19)
  14. *Куліш П.* Листи з хутора // Куліш П. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т.2. – С.244–280.
  15. *Куліш П.* Листи з хутора // Твори Пантелеймона Куліша, том шостий, Видане товариства «Просвіта» у Львові, 1910. – Електронна бібліотека «Культура України» – URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9967> (дата звернення 15.10.2019).
  16. *Куліш П.* Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. Поетичні твори. – 654 с.
  17. *Франко І.* «Хуторна поезія» П. Куліша // Матеріали до вивчення історії української літератури: в 5 т. – Т.3. Література другої половини XIX ст. – К., 1960.
  18. *Шокало О.* Провісник Правди і Волі: 200-річчя Пантелеймона Куліша – URL: <http://4hvyliya.com/novyny-usim/svoiechasnist-diievoi-istoriosofii-pentelejmona-kulisha-v-tsilisnosti-ukrainskoi-svitohliadnoi-tradytsii.html> (дата звернення 5.10.2019)
  19. *Щербак В. О.* Жовнинська битва 1638 // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672 с.: іл. – URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zhovnynska_bytva_1638 (дата звернення: 1.10.2019)
  20. *Ясь О.* Козацько-гетьманська минувшина в реценції П. Куліша (1840-ві – початок 1860-х років) // Міжнародний культурний портал «Експеримент». – URL: <https://md-eksperiment.org/post/20181125-kozacko-getmanska-minuvshina>. (дата звернення 15.10.2019).
  21. *Яусс Г. Р.* Естетичний досвід і літературна герменевтика // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. (за редакцією М. Зубрицької) – Львів: Літопис, 1996. – С.278–308.
-
1. Apostol narodiv [The apostol of the nations]. – available at: <http://hram.in.ua/biblioteka/apolohetyka/93-book93/885-title988> (accessed : 25.10.2019).
  2. Bulashev G. (1993) Ukrayinskyj narod u svoiyh legendah, religijnyh poglyadah ta viruvannyah [The Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs]. – Dovira, Kyiv, Ukraine. – P.145–163.
  3. Vyelcheva K. «Vydinnya pro Petra Oracha» Vilyama Lenglanda: poetyka zhanru [William Langland’s Vision on Peter the Plowman: The Poetics of the Genre] – available at: http://chtyvo.org.ua/authors/Vielchieva_Kseniia/Vydinnya_pro_Petra_Oracha_Viliama_Lenhlenda_poetyka_zhanru/ (accessed: 26.09.2019).
  4. Vyrskyj D.S. Govtva, bytva 1638 [Govtva, battle 1638] // Encyklopediya istoriyi Ukrayiny: T. 2: G-D / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – K.: V-vo «Naukova dumka», 2004. – 688 s.: il. – available at: http://www.history.org.ua/?termin=Govtva_bytva_1638 (accessed: 30.09.2019).
  5. Gejzinga J. (1994) Homo Ludens / Per. z angl. O.Mokrovolskogo. – Osnovy, Kyiv. – 250 p.
  6. 12 lypnya: Den apostoliv Petra i Pavla, tradyciyi, zaborony ta pochatok pidgotovky do oseni [July 12. Peter and Paul Apostles Day, Traditions, Prohibitions and Preparation for Fall] – available at: <http://vsviti.com.ua/ukraine/100307> (accessed 12.09.2019).
  7. Derrida Zh.(1996) Struktura, znak i gra v dyskursi gumanitarnykh nauk // Slovo. Znak. Dyskurs : Antologiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky XX st. (za redakciyeyu M.Zubryczkoyi) [Struktura, sign and game in the discourse humanities // Word. Sign. Discourse: Anthology of World Literary and Critical Thought of XX Century]– Litopys, Lviv. – P.457– 478.
  8. Eko U. (1996) Poetyka vidkrytogo tvoruu // Slovo. Znak. Dyskurs. Antologiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky XX st. (za redakciyeyu M.Zubryczkoyi) [Poetics of open Creation // Word. Sign. Discourse: Anthology of World Literary and Critical Thought of XX Century]– Litopys, Lviv . –P.406-420.
  9. Eko U. (2004) Rol` chytacha: Doslidzhennya z semiotyky tekstiv / Per. z angl. M.Girnyak. [The Role of the Reader : Studies in Semiotics of Texts]–Litopys, Lviv. – P. 21–137.
  10. Zhulynskyj M. (1990) Pantelejmon Kulish // Zhulynskyj M. Iz zabuttya – v bezsmertya (Storinky pry zabutoyi spadshhyny) [From oblivion – to immortality (Pages of Forgotten heritage)]. – Dnipro, Kyiv. – P. 43–81.

11. Zubryczka M. (2004) Homo legens: chytannya yak sociokulturnyj fenomen. [Homo legens: reading as a sociocultural phenomenon] – Litopys, Lviv. – 352 p.
12. Kara-Murza S. Manypulyacyya soznanyem [Manipulation of consciousness] – available at: <http://www.fhotm.kpi.ua/guest/manipul.pdf>. (accessed 9.09.19).
13. Kozachuk G.O. «Oj try shlyahy shyrokiyi do kupy zizhlysia» [«Oh three ways wide to the accumulation came together»] – available at: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22319/1/Kozachuk.pdf>. (accessed 20.09.19).
14. Kulish P. (1989) Lysty z Hutora // Kulish P. Tvory: V 2 t. [Kulish P. Letters from the farm (small village) // Kulish P. Writings: In 2 vols.]– Dnipro, Kyiv. – V.2. – p. 244–280.
15. Kulish P. (1910) Lysty z Hutora // Tvory Pantelejmona Kulisha, tom shestyj, Vydanye tovarystva «Prosvita» u Lvovi, 1910. – Elektronna biblioteka «Kultura Ukrainy» [Kulish P. Letters from the farm (small village) // Panteleimon Kulish's Works, Volume 6, Published by Prosvita Society in Lviv. 1910] – available at: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9967> (accessed 15.10.2019).
16. Kulish P. (1989) Tvory: V 2 t. – Dnipro, Kyiv. – T.1. Poetychni tvory. [Kulish P. : Writings: in 2 vols. Vol.1. Poetry]. – 654 p.
17. Franko I. (1960) «Hutorna poeziya» P. Kulisha // Materialy do vyvchennya istoriyi ukrayinskoyi literatury: v 5 t. – T.3. Literatura drugoyi polovyny XIX st. [P.Kulish's «Farm Poetry» // Materials for the Study of the History of Ukrainian Literature: 5 vols. –V.3. Literature of the second half of the XIX century] – Kyiv, p. 78–87.
18. Shokalo O. Provisnyk Pravdy i Voli: 200-richchya Pantelejmona Kulisha [The Harbinger of Truth and Will: the 200th anniversary of Panteleimon Kulish] – available at: <http://4hvyliya.com/novyny-usim/svoiechasnist-diievoi-istoriosofii-pentelejmona-kulisha-v-tsilisnosti-ukrainskoi-svitohliadnoi-tradytsii.html> (accessed 5.10.2019).
19. Shherbak V.O. Zhovnynska bytva 1638 // Encyklopediya istoriyi Ukrainy: T. 3: E-J / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. [The battle of Zhovnin 1638//Encyclopedia of Ukrainian History: Vol.3]- K.: V-vo «Naukova dumka», 2005. – 672 s.: il. – available at: http://www.history.org.ua/?termin=Zhovnynska_bytva_1638 (accessed: 1.10.2019).
20. Yas` O. Kozaczko-getmanska mynuvshyna v recepciyi P. Kulisha (1840-vi – pochatok 1860-x rokov) // Mezhdunarodnij kulturnij portal «Eksperyment». [Kozatsko-Hetman past in the reception P.Kulish (1840s – early 1860s) //International cultural portal «Eksperiment»]- available at: <https://md-eksperiment.org/post/20181125-kozacko-getmanska-minuvshina>. (accessed 15.10.2019).
21. Yauss G. R. (1996) Estetychnyj dosvid i literaturna germenevtyka // Slovo. Znak. Dyskurs: Antologiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky XX st. (za redakciyeyu M.Zubryczkoyi) [Aesthetics experience and literary hermeneutics // Word. Sign. Discourse: Anthology of World Literary and Critical Thought of XX Century]- Litopys, Lviv. – p. 278–308.

UDK 007: 304: 070

THE AUTHOR AND THE READER: COMMUNICATION IN P. KULISH'S FICTION

Boyarska Lyubov, PhD (Philology), Associate Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, the Institute of Journalism, 36/1, Yu. Illenka St., Kyiv, 004119, Ukraine, e-mail: boyarska@knu.ua

Purpose of the paper: to analyze, with «Letters from the Khutor (Farm, small village)» as the study material, the methods of communication with the reader, author strategies of addressing the recipient, drawing his attention, the technologies of «furthering an idea» and creating an atmosphere of trust and understanding. Also analyzed are their advantages, disadvantages and shortcomings.

Methods. Observation, analysis and generalization, as well as literary concepts of receptive aesthetics, structuralism, post-structuralism and mythological criticism enabled us to identify the fictional author of the letters and the Exemplary Reader (recipient) of the literary work in question. We were also able to define interaction strategies between the writer and the reader.

Results and conclusions. In his «Letters» P. Kulish offers the reader a postmodern literary game, in the process of which the Exemplary Reader has to decipher certain meanings and allusions. Particularly, the writer creates the image of a fictional author of the text. It's an idealized image of a khutor-owning Cossack (free, educated and wealthy). Another persona the fictional writer adopts is the image of the Apostle Paul, who bestows certain significance (even sacredness) unto the text, making it into a spiritual message.

In communication with the reader P. Kulish uses the technology of text fragmentation, repetition, addressing the reader directly, intimation and burlesque sentimentalist stylization of the narrative. Such stylization and demonstrative moralizing are considered to be communication shortcomings.

Key words: *P. Kulish, game, author, reader, «Model/Ideal reader», text, hoax, stylization.*

Стаття надійшла до редакції 04.11.2019